

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

ЯРЦУН ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 94(477.41)«17/18»(043.3)

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ШЛЯХТИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Миколаїв – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, професор
Кривошея Ігор Іванович,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
професор кафедри всесвітньої історії та методик
навчання

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Романюк Іван Миронович,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського,
професор кафедри історії та культури України;

доктор історичних наук, професор
Земський Юрій Сергійович,
Хмельницький національний університет,
професор кафедри міжнародних відносин та туризму

Захист відбудеться 11 травня 2018 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 38.053.02 в Чорноморському національному університеті імені Петра Могили за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Чорноморського національного університету імені Петра Могили за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Автореферат розісланий «__» квітня 2018 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Є. Богданова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. ХХІ століття внесло корективи в уявлення ролі історії. Історична школа «Анналів» запропонувала нові підходи до місця і ролі історії в житті суспільства, дала життя новим напрямам, серед яких особливої популярності набула історія повсякденності різних соціальних груп, класів, виокремлених на основі станової, національної, релігійної чи професійної належності. Актуальним та своєчасним бачиться здійснення наукової розвідки в царині повсякденного життя шляхти Київської губернії. Дослідження процесів, що характеризували повсякдення шляхти як провідної соціо-економічної, суспільно-політичної і культурної верстви Правобережної України означеного періоду, сприятиме, на наш погляд, комплексному вивченню історії регіону, розумінню специфіки модернізаційних змін на цих теренах. Сама українська наукова, майже двохсотрічна за віком, історіографія, є достатньо зрілою, щоб взятися за створення новаторської за змістом і формою узагальнюючої праці стосовно означеного питання.

Наразі відчувається брак подібних досліджень, присвячених проблематиці функціонування приватного простору пересічного представника шляхти на території Київської губернії. Праця, спрямована на з'ясування регіональних особливостей щоденного життя правобережної шляхти, сформованих впродовж століть під впливом місцевих звичаїв, традицій, соціальних моделей поведінки та взаємовідносин, органічно доповнить наявні дослідження з історії повсякдення шляхетства авторства як вітчизняних, так і зарубіжних істориків.

Сьогодні у вітчизняній та зарубіжній історіографії можна спостерігати активізацію загальних досліджень історії щоденного життя, розробку необхідної методології та понятійного апарату. Тому дослідження проблеми повсякденного життя шляхти Київської губернії в кін. ХVІІІ – 60-х рр. ХІХ ст., на нашу думку, суттєво оживить даний напрям наукових досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми «Історико-регіональні аспекти історії України» (Державний реєстраційний номер 0116U004805) кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мета дослідження полягає у вивченні трансформацій, які відбулись в повсякденному житті шляхти Київської губернії після інкорпорації Правобережної України Російською імперією, та вплив на них подій Листопадового і Січневого повстань.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких дослідницьких завдань:

- вивчити та проаналізувати стан наукової розробки порушеної проблеми в історіографії, джерельну базу дослідження;
- дати загальну характеристику політико-правового статусу шляхти Правобережної України в суспільно-політичній системі Російської імперії в кін. ХVІІІ – 60-х рр. ХІХ ст.;

- показати вплив політики уряду Російської імперії на зміну характеру щоденного життя шляхти;
- дослідити аспекти включення правобережної шляхти в громадсько-політичне життя краю;
- визначити роль духовенства у повсякденному житті шляхти, та охарактеризувати конкретні заходи Церкви у ретрансляції владі й суспільству на місцевому рівні своєї позиції щодо повстань;
- з'ясувати вплив суспільно-політичних змін та культурних процесів означеного періоду на інститут шляхетської сім'ї, побут, моду та дозвілля шляхти;
- визначити місце здоров'я, гігієни, хвороб та їх лікування в повсякденному житті шляхти.

Об'єктом дослідження означеної теми є шляхта Київської губернії.

Предмет дослідження – громадсько-політичний та приватно-публічний простір повсякденного життя шляхти Київської губернії.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склав загальнонауковий системний підхід з використанням принципів системності, об'єктивності та історизму.

Відповідно до поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових (аналізу, синтезу, порівняння та опису) та спеціально-історичних (хронологічний, історико-географічний, біографічний, просопографічний, історичної реконструкції) методів дослідження.

Хронологічні межі дослідження. *Нижня* межа – кінець XVIII ст. – визначена двома ключовими подіями: 1793 р. – інкорпорація Правобережної України Російською імперією за результатами другого поділу Речі Посполитої, та 1796 р. – дата остаточного адміністративно-територіального впорядкування Київської губернії в тих межах, у яких вона проіснувала до розпаду Російської імперії, за винятком деяких несуттєвих змін. *Верхня* межа – 60-ті рр. XIX ст. – обґрунтована поразкою Січневого повстання 1863–1864 рр., яке спровокувало та закріпило суттєві трансформації в характері щоденного життя шляхти, викликані зміною політичного ставлення російської влади до своїх польських підданих після 1864 р.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Київської губернії як складової частини Правобережної України, яка за результатами другого поділу Речі Посполитої була інкорпорована до складу Російської імперії.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі широкої джерельної бази вперше здійснюється спроба комплексної реконструкції повсякденного життя шляхти, обмеженому територіально Київською губернією та хронологічно періодом від інкорпорації Правобережної України Російською імперією до 60-х рр. XIX ст.

Зокрема, вперше:

- введено до наукового обігу значну кількість раніше неопублікованих архівних джерел, що відображають повсякденне життя шляхти Київської губернії у зазначений період;

- досліджено механізми, які провокували зміну моделей поведінки представників шляхти на території Київської губернії у XIX ст.;
- з'ясовано характер громадсько-політичної діяльності шляхти як складового елементу щоденного життя;
- визначено роль Церкви в повсякденному житті шляхти та в національно-визвольних змаганнях шляхти у XIX ст.;
- реконструйовано модель повсякденного життя в середовищі сім'ї як визначника формування особистості з характерними для її стану поведінковими реакціями та світоглядом;
- відтворено характер проведення вільного часу, роль і значення моди в щоденному житті, виокремлено питання хвороб та їх сприйняття суспільством XIX ст.;

Удосконалено та поглиблено:

- відображено нові аспекти впливу національно-визвольної боротьби правобережної шляхти на трансформацію її життєвого укладу;
- актуалізовано проблему нівелювання меж між приватним і публічним життям правобережної шляхти;

Набули подальшого розвитку:

- систематизація джерельної бази, що дала змогу комплексно відтворити повсякденне життя шляхти Київської губернії;
- вивчення історії правобережної шляхти з урахуванням її повсякденних практик.

Практичне значення дисертаційної праці полягає в тому, що її результати стануть основою для наступних досліджень окресленої теми, її розширення та доповнення. Отримані висновки дають змогу краще зрозуміти історію України та в її контексті історію національних меншин, однією з яких була польська спільнота. Дослідження повсякденного життя шляхти на території Київської губернії допоможе активізувати краєзнавчі студії та розширити їх тематику.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій на підставі комплексу теоретико-методологічних засад реконструйовано повсякденне життя шляхти Київської губернії. Основні теоретичні позиції та висновки, які викладені в дисертації, належать авторові. Наукові статті у фахових та закордонних виданнях написані самостійно дисертантом. У праці, опублікованій у співавторстві з І. І. Кривошеєю, дисертантці належить твердження про те, що російський царизм різними способами і засобами ефективно впливав на ментальність та свідомість шляхти, маючи на меті уподібнити їх російській (50 %).

Наукова апробація результатів дослідження. Результати дослідження пройшли наукову апробацію на 6 міжнародних, 4 всеукраїнських та регіональних конференціях, зокрема: Всеукраїнська наукова конференція «Тарас Шевченко в національній пам'яті» (12 березня 2014 р., м. Умань); Уманська історико-біографічна конференція «Історія Уманщини в іменах» (13 березня 2015 р., м. Умань); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Шевченківська весна – 2015: Історія» (1 квітня 2015 р., м. Київ); Міжнародна наукова конференція «Rozdroża: Europa Środkowa i Wschodnia inter-

wielo-, transkulturowo» (8-9 грудня 2015 р., Академія імені Яна Длугоша в Ченстохові, Польща); Міжнародна наукова конференція «World in Dialogue. Intercultural Problems in the Religious, Economic, Communication and Educational Contexts» (29 лютого – 1 березня 2016 р., Познанський університет імені Адама Міцкевича, Польща); Міжнародна інтердисциплінарна наукова конференція «Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи» (12-13 травня 2016 р., Умань); Міжнародна наукова конференція «Rola i miejsce dziewiętnastowiecznych pamiątek i listów w badaniach historycznych i literackich» (Кельце – Підзамче – Хенчіни, Польща, 9-10 червня 2016 р.); IV наукова сесія «Приватне життя Поляків в XIX ст. «Wokół modu» (Ольштин, Польща, 20-21 червня 2016 р.); XXV наукова геральдична конференція (м. Львів, 7-8 жовтня 2016 р.); Дев'яті Уманські краєзнавчі читання (27 жовтня 2016 р., м. Умань).

Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань).

Участь у грантах та міжнародних програмах. Автор дисертаційного дослідження здобула грант на проведення наукових досліджень за темою кандидатської дисертації в рамках проекту Erasmus Mundus (Eminence II) в Університеті імені Адама Міцкевича у Познані (Польща) з 15.07.2015 по 15.07.2016.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 14 праць, з них – 5 статей у наукових фахових виданнях України, 3 статті в закордонних збірниках наукових праць, 2 підрозділи в колективних монографіях, 3 статті в інших виданнях та 1 тези доповіді.

Структура дисертації відповідає поставленим дослідницьким завданням і складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини (дванадцять підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг роботи становить 252 сторінки, з них 176 сторінок основного тексту, список використаних джерел і літератури нараховує 350 бібліографічних позицій на 41 с. Додатки складають 18 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, окреслено мету й завдання, визначено об'єкт і предмет, методи дослідження, окреслено хронологічні та географічні межі, розкрито наукову новизну, наведено практичне значення результатів роботи, уміщено інформацію про апробацію, участь у грантах та міжнародних програмах.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база і методологічні засади дослідження»** здійснено аналіз літератури та джерел означеної теми, охарактеризовано методологічні засади проблеми.

У **підрозділі 1.1. «Історіографічний огляд проблеми»** історіографію дослідження поділено на чотири групи.

До першої групи увійшли праці, присвячені загальним питанням історії повсякдення, методології, розробці понять тощо, які безпосередньо не стосуються повсякдення шляхти, натомість мають цінність в плані формування теоретико-методологічної основи дисертаційного дослідження.

Одними із перших проблематику історії повсякдення підняли В. Шандра, О. Крижанівська, О. Вільшанська¹. На окрему увагу заслуговує збірник матеріалів всеукраїнської конференції у Переяслав-Хмельницькому «Історія повсякденності: теорія та практика»², в якому автори обґрунтовують важливість вивчення історії повсякдення, пропонують різні визначення поняття «повсякдення», аналізують джерельну базу, пояснюють специфіку застосування теоретико-методологічних засад та міждисциплінарних зв'язків при дослідженні різних аспектів повсякдення.

Тематиці присутності шляхти на українських землях присвячено ряд праць, які варто розділити на вітчизняні та зарубіжні (друга та третя групи). Вагомий внесок в дослідження генеалогії та демографії шляхти, проблем специфіки нобілітаційних процесів та легітимації місцевої шляхти Правобережжя, соціально-станових, економічних, етнодемографічних та духовно-культурних трансформацій після інкорпорації Правобережжя Російською імперією зробили українські історики І. Кривошея, Є. Чернецький, С. Лисенко, Ю. Земський, А. Філінюк, Ю. Войтенко³ та інші.

До найбільш авторитетних фахівців західної історіографії з історії шляхти в Україні можна віднести А. Каппелера, Д. Бовуа та С. Беккера⁴, які зосередили свою увагу на вивченні історії національних меншин Російської імперії, на механізмі зросійщення правобережної шляхти, на проблемах співжиття трьох найважливіших складових елементів суспільства (поляків, росіян та українців) Російської імперії, на ставленні дворян до військової та цивільної служби.

¹ Шандра В. С., Крижанівська О. О., Вільшанська О. Л. Історія повсякдення як науковий підхід для вдосконалення досліджень історії України XIX – початку XX століття // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ, 2006. Вип. 11. С. 28–39.

² Історія повсякденності : теорія та практика : матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р. / [Упоряд. : Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. Переяслав-Хмельницький, 2010. 246 с.

³ Кривошея І. І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 254 с.; Чернецький Є. Правобережна шляхта за російського панування (кінець XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди. Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2007. 176 с.; Чернецький Є. Шляхта Радомишльського повіту Київської губернії (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) : генеалогічний та історико-демографічний аналіз. Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2016. 554 с.; Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Біла Церква : ТОСК, 2002. 349 с.; Земський Ю. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст. Хмельницький, 2011. 350 с.; Земський Ю. Стратегія організації Січневого повстання 1863–1864 рр. в Правобережній Україні та перешкоди в її реалізації // Історичний архів. 2011. Вип. 6. С. 26–30.; Філінюк А. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття : тенденції розвитку і соціальні трансформації : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 728 с.; Войтенко Ю. М. Еліта Правобережної України в Російському імперському суспільстві : політико-соціальні виміри (1793 – 1832 рр.) : Автореф. дисерт. канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2008.

⁴ Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія : Виникнення. Історія. Розпад / перекл. з німецької Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 360 с.; Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). Москва : Новое литературное обозрение, 2011. 1008 с.; Беккер С. Миф о русском дворянстве : Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / Перевод с английского Бориса Пинскера. М. : Новое литературное обозрение, 2004. 344 с.

Польська історіографія значно ґрунтовніше підійшла до вивчення історії повсякденного життя правобережної шляхти. Можна виділити групу науковців, які безпосередньо цікавляться різними аспектами цієї проблеми: Р. Афтаназі – залишив опис інтер'єру й екстер'єру палаців та садиб, господарських прибудов, парків, каплиць, які знаходилися у власності шляхти Київської губернії; Е. Орман – показала особливості пристосування багатой шляхти до змін в сфері релігії, господарювання, побуту, взаємовідносин в сім'ї через призму однієї родини і одного маєтку; Т. Епштейн – змалював детальну картину домашнього виховання, відтворив світ дозвілля правобережної шляхти, актуалізував проблему шляхетських шлюбів; Л. Заштовт⁵ – здійснив опис системи освіти на Правобережжі в контексті політики Російської імперії.

З російської історіографії найбільший інтерес викликають праці Л. Горизонтова – розкриває теми імперської політики щодо польської шляхти, М. Долбілова – розвінчує цілий ряд міфів, які визначали сприйняття імперською владою своїх польських підданих в період Січневого повстання, Б. Соловійова – наводить статистичну інформацію про кількість поляків у становій структурі дворянства, колективна праця О. Міллера та М. Долбілова – визначають причини соціального антагонізму між владою та шляхтою, Б. Міронова та В. Пержинської⁶ – порушують проблеми сімейних цінностей й традицій, відносин в сім'ї та розлучень.

Останнім часом спостерігається зростання зацікавлення долями жінок в минулому, їх соціальними функціями, ролями, практиками у приватній та громадській сферах. Тому в окрему четверту групу варто виділити праці, які стосуються жіночої історії як напрямку історичних досліджень. У цьому напрямку працюють дослідники О. Ніколаєнко, М. Хададова, В. Перерва, Є. Лоек, А. Баранська, Б. Бавей-Лісецька⁷ та інші.

⁵ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 11. Województwo kijowskie oraz uzupełnienia do tomów 1–10. Wrocław : Wydawnictwo Ossolineum, 1997. 804 s.; Orman E. Tahańcza Poniatowskich. Z Dziejów szlachty na Ukrainie w XIX wieku. Kraków : Polska Akademia Umiejętności. Fundacja Lanckorońskich, 2009. 413 s.; Epsztein T. Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w. Warszawa : Neriton, 2005. 589 s.; Zasztowt L. Europa Środkowo-Wschodnia a Rosja XIX-XX wieku. W kręgu edukacji i polityki. Warszawa : Wydawnictwo Retro-Art, 2007. T. XXVII. Studia 3. 561 s.

⁶ Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики : поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). Москва : Индрик, 1999. 272 с.; Долбилов М. Полонофобия и русификация Северо-Западного края (1860-е гг.) : метаморфозы этностереотипов. URL: www.timeandspace.lviv.ua/files/library/dolbilov-rusifikacija4550757a84ee5.doc; Соловьев Б. Российское дворянство. Ростов н / Д : Феникс, 2011. 315 с.; Западные окраины Российской империи / [состав. : А. Миллер (глав. ред.), М. Долбилов, Л. Бережная и др.]. Москва : Новое литературное обозрение, 2006. 608 с.; Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) : в 2 т. Т. 1. Санкт-Петербург : Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. 548 с.; Пержинская В. А. Семейные отношения польского дворянства Юго-Западных губерний Российской империи в первой половине XIX века : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.03 «Всеобщая история (новое и новейшее время)» : Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2011. 28 с.

⁷ Ніколаєнко О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст. : громадське і приватне життя : монографія. Харків : Вид-во НТМТ, 2015. 360 с.; Хададова М. Жінки в польському національно-визвольному русі 30–60 х рр. XIX ст. (на прикладі Волинської губернії). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/4893/1/hadadova.pdf>; Перерва В. Графиня Олександра Браницька (1754–1838). Найщедріша меценатка історії, або Як стати незабутньою жінкою. Біла Церква : Видавець Пшонківський О. В., 2016. 480 с.; Лоек Є. Історія прекрасної бітинки: Оповідь про життя Софії Вітт-Потоцької (1760–1822). Київ, 2005. 448 с.; Barańska A. Kobiety w powstaniu listopadowym 1830–1831. Lublin, 1998. 410 s.; Bawej-Lisiecka V. Różne odcienie codzienności w pamiętnikach i dziennikach kobiecych z I połowy XIX wieku // Życie Prywatne Polaków w XIX wieku. Olsztyn, 2013. S. 179–190.

Огляд стану наукової розробки порушеної проблеми в історіографії засвідчує зростання зацікавлення істориків окремими аспектами повсякденного життя шляхти. Попри це, комплексного дослідження з означеної теми ще не здійснено.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази» проаналізовано використані джерела дисертації, що складають неопубліковані раніше архівні документи, матеріали тогочасних періодичних видань, опубліковані спогади сучасників і статистичні матеріали.

Найбільш важливою групою джерел є масив архівних матеріалів. Автором використано, в основному, документи з Центрального державного історичного архіву в м. Києві (ЦДІАК, ф. 274, 293, 442, 470, 533, 707), Державного архіву Київської області (ДАКО, ф. 2, 3) та Державного архіву Черкаської області (ДАЧО, ф. 777, 791, 833), матеріали Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. II, 80). Більшість з цих документів уперше залучено до наукового обігу.

Джерельну базу дисертаційного дослідження збагатили матеріали літературно-публіцистичних та історичних статей на сторінках тогочасного щомісячного історико-етнографічного та літературного часопису «Київська старовина», які висвітлюють перебіг Січневого повстання на території Київської губернії, участь молоді у повстанні, реакцію селян на ті події, функціонування приватних пансіонів та ін.

Особливу цінність мають джерела особового походження, насамперед спогади Т. Бобровського, Е. Хеленіуша, А. Іванського, Ш. Конопацького, С. Гоцинського, В. Ласоцького, З. Котюжинського, Ф. Равіти-Гавронського, Г. Дзялинської⁸, в яких міститься багатий фактологічний матеріал чи не всіх сфер повсякденного життя.

У роботі широко використані статистичні матеріали, зокрема, вміщені в «Статистическом описании Киевской губернии» І. Фундукля, «Военно-статистическом обозрении Российской империи», четвертій частині першого тому «Архива Юго-Западной России», пам'ятних книгах Київської губернії (з-поміж них варто виділити сьомий том видання 1856 р. авторства П. Чернишова), «Трудах етнографическо-статистической комиссии в Юго-Западном крае»⁹. Статистичні дані містять статистично-довідкову інформацію

⁸ Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Warszawa, 1979. Т. 1. Т.2. 505 s.; Heleniusz E. Wspomnienia lat minionych. Т. 1. Т.2. Kraków, 1876. 601 s.; Iwański A. Pamiętniki (1832–1876); pod red. Wacława Zawadzkiego. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawn., 1968. 573 s.; Konopacki Sz. Pamiętniki. Warszawa : Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego, 1899. 152 s.; Goszczyński S. Podróż mojego życia: urywki wspomnień i zapiski do pamiętnika 1801–1842 / wydał. Stanisław Pięgoń. Wilno : nakł. Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1924. 98 s.; Lasocki W. Wspomnienia z mojego życia. Kraków, 1933. Т.1. W kraju. 495 s.; Kotużyński Z. Pamiętniki 1826–1894. Kraków, 1911. 178 s.; Rawita-Gawroński Fr. Moje przygody w roku 1863–1864 w Kijowie. Warszawa, 1922. 118 s.; Działyńska H. Pamiętka przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. 575 s.

⁹ Фундуклей И. И. Статистическое описание Киевской губернии. Ч. I. Санкт-Петербург : Типография МВД, 1852. 592 с.; Военно-статистическое обозрение Росийской империи. Т. X. Ч. 1. Киевская губерния. Санкт-Петербург, 1848. 347 с.; Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденной при Киевском, Волынском и Подольском генерал-губернаторе. Ч. 4. Т. I. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. Киев, 1867. 579 с.; Чернышев П. Памятная книжка Киевской губернии на 1856 г. Киев, 1856. 208 с.; Труды этнографическо-статистической комиссии в Юго-

щодо окремих повітів, міст і містечок губернії, їх соціокультурний та економічний розвиток, соціальну структуру населення, демографічну інформацію тощо.

У підрозділі 1.3. «Методологічні засади дослідження» розкрито методологію дослідження, яка базується на принципах об'єктивності та історизму, світоглядного плюралізму, всебічності, наступності та системності. Методологічну основу дослідження склали сукупність наступних підходів: комплексного, історичного, синергетичного, інституціонального. Відповідно до поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових (аналізу, синтезу, порівняння та опису, типології та класифікації, статистичний) та спеціально-історичних (хронологічний, історико-географічний, біографічний, просопографічний, історичної реконструкції) методів дослідження. Міждисциплінарний характер дослідження викликав необхідність використання цілої низки методів, які є засобами дослідження в інших галузях історичної науки: історичної соціології, генеалогії, психології, літератури тощо.

Підібрані методи та принципи дослідження дозволили реалізувати поставлені мету і завдання, максимально чітко та об'єктивно відобразити картину повсякденного життя правобережної шляхти в кін. XVIII – 60-х рр. XIX ст.

У другому розділі «Шляхта Київської губернії в суспільно-політичній системі Російської імперії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)» простежено еволюцію політико-правового статусу шляхти Правобережної України в суспільно-політичній системі Російської імперії.

У підрозділі 2.1. «Інкорпорація правобережної шляхти до стану російського дворянства» показано процес трансформації станової системи Російської імперії внаслідок включення до її складу нового структурного елементу. Досліджено нововведення, впроваджені урядом Російської імперії задля адміністративної організації життя нових підданих: поділ на губернії (1787 р.), допуск регіональної еліти до участі в адміністративно-політичному житті. Доведено, що процес інкорпорації не був одномоментним явищем, а розтягнувся в часі практично на все XIX ст., в ньому спостерігались періоди активізації (після повстань 1830–1831 рр., 1863–1864 рр.) та спаду в мирний час. Вказано на повний відхід російської влади від політичного курсу, щодо статусу правобережної шляхти, встановленого Катериною II (Жалувана грамота 1785 р.) в бік посилення процесів зросійщення та асиміляції з основною частиною населення правобережних губерній. Встановлено, що декласація дрібної шляхти, розпочата після поразки Листопадового повстання 1830–1831 рр., розтягнулась на кілька десятиліть і знищила весь прошарок безпомісної шляхти.

Підрозділ 2.2. «Шляхта Київської губернії в становій структурі Російської імперії» присвячено вивченню особливостей становища правобережної шляхти в Російській імперії XIX ст. Зокрема з'ясовано, що всю масу правобережної

шляхти було поділено на три розряди, і, відповідно до цього, складалась доля їх представників (практично повне знищення двох останніх розрядів після декласації 1831 р., та зросійщення першого впродовж усього ХІХ ст.). Проведено статистичний аналіз кількості правобережної шляхти по повітах, та, на основі цього, виявлено коливання її чисельності (в бік зменшення) в періоди активізації асиміляторської політики російського уряду. Досліджено характер шляхетського землеволодіння в Київській губернії, політику уряду щодо збільшення в ньому російського елементу. Вивчено інші сфери життя правобережної шляхти як елементу станової системи імперії: військова служба, освіта, релігія, та зміна їх характеру внаслідок тиску асиміляторських процесів (збільшення кількості шляхти на військовій службі, зменшення польських освітніх закладів, зменшення впливу Католицької церкви).

У **третьому розділі «Громадсько-політичний простір повсякденного життя шляхти Київської губернії у ХІХ ст.»** - досліджено аспекти включення правобережної шляхти в громадсько-політичне життя краю.

У *підрозділі 3.1. «Чоловіки у громадсько-політичному житті»* встановлено, що характер громадсько-політичної активності правобережної шляхти визначався законотворчістю Російської імперії. Можливості громадсько-політичного життя були обмежені імперською політикою. Натомість підготовка та розгортання Листопадового та Січневого повстань відкрили широкі можливості для підпільної громадсько-політичної діяльності. Початок боротьби за вихід зі складу Російської імперії та відновлення власної незалежної держави ознаменувався розколом в середовищі шляхти: більшість представників аристократії, побоюючись втратити свої позиції, йшли на співробітництво з Російською імперією; середньозаможна група стала ідеологом та головним поборником повстання; участь дрібної шляхти у повстанні залежала, в більшій мірі, від матеріальної вигоди. Найгіршим ударом для шляхти після поразки повстань стало майже повне її відсторонення від державної служби та громадської діяльності, відтоку прогресивних діячів визвольного руху за кордон. Чи не єдиною можливою сферою для реалізації активної громадської позиції стало включення в роботу опікунських органів.

У *підрозділі 3.2. «Жінки та молодь у громадсько-політичному житті»* зазначено, що емансипаційний рух, вільніший доступ до навчання та активний прояв громадсько-політичної позиції в період польських національно-визвольних повстань кардинально змінюють становище жінок. Салони стають центрами формування суспільної думки, жінки отримують статус патріотки та громадянки, переосмислюється суспільний вимір щоденної праці матерів, господинь, виховательок, переоцінена роль жінки в передаванні молодому поколінню національних традицій і любові до батьківщини.

Наголошено, що з наростанням антипольської істерії питання молоді, а особливо її освіти, стає ключовим в урядових колах. Головним інструментом впливу на свідомість польського молодого покоління російський уряд обрав освіту, як найбільш впливовий інститут для впровадження контролюючої та забороняючої політики (закриття польських шкіл, наступ на домашню освіту, позбавлення стипендій, обмеження доступу до навчання за кордоном). Попри

утиски влади, молодь використовувала будь-які можливості для зміцнення ідеї згуртованості своєї нації (участь у панахидах, збір пожертв, агітації, носіння національного одягу, приєднання до повстанських загонів), а навчальні заклади краю були сприятливим ґрунтом для ведення такої діяльності.

У підрозділі 3.3. «Шляхта і Церква в польських визвольних змаганнях XIX ст.» зазначено, що більшість духовенства Римо-католицької церкви, будучи вихідцями зі шляхетського стану, із втратою поляками держави стали однією з рушійних сил у боротьбі за її відновлення. Найбільший політичний тиск з боку російського уряду відчула на собі Греко-католицька церква. Борючись з репресіями, греко-католицьке духовенство у своїй більшості підтримало Листопадове повстання. Тому закономірно, що як Римо-католицька, так і Греко-католицька церкви стали ворогом номер один для нової влади. Зброєю у боротьбі з її прихильниками було обрано Православну церкву, яка на хвилі загострення міжрелігійних суперечностей зуміла не тільки відновити, а й зміцнити свій вплив та значення. Матеріальна та ідеологічна підтримка повстанців духовенством викликала репресії проти Римо-католицької церкви, які відчутно послабили її позиції в регіоні. Для Греко-католицької церкви репресії закінчилися її ліквідацією у 1839 р.

У четвертому розділі «Приватний та публічний простір повсякденного життя шляхти Київської губернії у XIX ст.» простежено вплив суспільно-політичних змін та культурних процесів на інститут шляхетської сім'ї, побут, моду, дозвілля та здоров'я шляхти.

У підрозділі 4.1. «Шлюбна стратегія та сімейне життя» зауважено, що традиційно сімейні відносини в середовищі польської шляхти були побудовані на одноосібній владі чоловіка. Авторитет батька та його абсолютна влада у сім'ї активно підтримувалися церковними догмами. У такій системі відносин для жінки відводилася другорядна роль – нагляд за потомством та господарством. При вступі в шлюб особлива увага зверталася на національну та конфесійну приналежність, але з часом ці вимоги втрачають свою актуальність, до увагу вже беруться почуття пари. Попри це, відсоток шлюбів між представниками різних соціальних груп залишається дуже низьким. Асоціальна поведінка чоловіка у подружньому житті, побиття, мода на подружню зраду, розлучення були звичним явищем у сімейному житті шляхти. Характер дитинства визначався заможністю батьків та статтю дитини. Разюча відмінність у вихованні хлопців та дівчат, свобода перших та майже повна ізоляція других, призводила до величезної дистанції між братами та сестрами. Особливу увагу у навчанні дітей приділяли патріотичному вихованню та збереженню національних традицій. Облаштування побуту залежало, в основному, від трьох факторів: статусу родини у суспільстві, її матеріального забезпечення і модних тенденцій. Наслідком наступу російського уряду на шляхетські привілеї стає все більш помітне уподібнення побуту дрібної шляхти з побутом українського селянства, що поглиблює прірву між багатого й бідною шляхтою.

У підрозділі 4.2. «Гардероб та його смислове навантаження» досліджено, що мода в середовищі шляхти у XIX ст. формувалася під впливом загальноєвропейських процесів: винаходи та відкриття в науці, панування

реалізму в мистецтві. Мода ніколи не була суто приватною сферою життя індивіда, на модні тенденції завжди мали вплив політичні мотиви. Доказом цього є одна з головних функцій, яку виконувала тогочасна мода – демонстрація соціального статусу та фінансового добробуту особи, а в період польських національно-визвольних повстань – ідентифікатора політичного. Носіння шляхтою національного та траурного вбрання із символічними прикрасами було сигналом для влади про зростання патріотичних настроїв польського населення. Влада радикально реагувала на такий спосіб виявлення самостійницьких прагнень (штрафи, арешти, виселення за межі імперії).

У підрозділі 4.3. «Дозвілля та розваги шляхти» простежено, що кількість, якість та форма проведення дозвілля залежала від рівня заможності шляхти. Характер відпочинку, як чоловіка, так і жінки, визначав природний календар (тривалість дня, пори року, свята і т.д.). Для будніх днів характерним був одноманітний ритм життя, який періодично переривали різноманітні родинні річниці. Найпоширенішими розвагами серед чоловіків було колекціонування, полювання та гра в карти, а в жіночому – плітки під час заняття рукоділлям про дітей, моду, життя своїх знайомих. Молодь любила проводити свій вільний час за стінами дому на свіжому повітрі в компанії селянської молоді. Поширеними формами публічного проведення вільного часу були ярмарки, «Київські контракти», походи в театр, оперу та на концерти, подорожі. Поглиблення соціальної та майнової неоднорідності стало причиною різниці між дозвіллям багатой шляхти, шляхти збіднілої та декласованої шляхти. Після поразки повстань спостерігається замкнутість та послаблення товариських взаємодій, дозвілля набирає політичного забарвлення, і в ньому з'являється новий елемент – конспірація.

У підрозділі 4.4. «Хвороби шляхти та їх лікування» з'ясовано, що у ХІХ ст. в середовищі шляхти ще продовжували панувати упередження щодо причин хвороб, які часто пов'язували з гріхом і спокутою. Здоров'я було справою приватною, домашньою та інтимною. Така позиція стосовно здоров'я та хвороб підкріплювалася релігійними віруваннями та забобонами. ХІХ ст. попри очевидний прогрес у науці, промисловості, благоустрої міст та сіл все ще залишалося століттям із низьким рівнем життя та низькою санітарно-гігієнічною культурою. Найпоширенішими хворобами були венеричні захворювання, туберкульоз, тиф, холера, алкоголізм, розлади нервової системи і т.д. Методи лікування часто були неадекватними (фізичні покарання, осуд, заслання, п'явки), не давали очікуваного ефекту (лікування мінеральними водами), саме це було головною причиною непопулярності в суспільстві офіційної медицини та лікарської професії.

У **висновках** узагальнено результати та здобутки дисертанта, а також сформульовано основні положення, які винесено на захист.

В процесі роботи над темою дисертаційного дослідження автором здійснено комплексний аналіз та структурування розпорошеної в ряді вітчизняних та зарубіжних праць інформації про різні сторони повсякденного життя шляхти українського Правобережжя.

Основним масивом джерел, на основі аналізу яких побудовано дослідження, є раніше неопубліковані архівні джерела, мемуарна література та періодична преса. Постійна апеляція до матеріалів Державного архіву Київської області, Державного архіву Черкаської області, Центрального державного історичного архіву м. Києва, в поєднанні з джерелами особового походження, які, хоч і не претендують на вичерпність та стовідсоткову достовірність, дозволила всебічно та обґрунтовано висвітлити задекларовану тему.

Опрацювавши джерельну базу дослідження підтверджено, що політична гра російської влади стосовно шляхти Правобережжя зводилась до бажання якомога швидше та безболісніше для держави асимілювати її з російським населенням, зросійшити. Навіть в періоди правління порівняно лояльних імператорів правобережна шляхта раз-по-раз піддавалась політиці зросійщення. Спроби вирішити національне польське питання дошкульно вдарили по шляхті. І, хоч воно і не було до кінця вирішене владою, все ж до кінця XIX ст. характер шляхетської присутності в Київській губернії, картина її повсякденного життя значно змінилась. Колись єдиний світ правобережної шляхти розколовся навпіл, шляхетська спільнота, яка ввійшла до складу Російської імперії зі спільною системою цінностей, до кінця XIX ст. являла собою здебільшого розрізнену масу, де кожен член був сам за себе, а індивідуальні потреби стояли значно вище потреб національних. Не останню роль в цьому зіграло розчарування в національно-визвольній боротьбі, адже поразка Листопадового та Січневого повстань призвела до краху державницьких прагнень поляків, породила цілу епоху, якій властиві були похмурі настрої у щоденному житті, в мистецтві, одязі, розвагах.

Після поразок повстань російська влада активізувала репресивну політику проти всього польського, зміцнішав російський тиск на польську мову, культуру, освіту, релігію. Чи не найболючішим ударом для правобережної привілейованої спільноти Київської губернії стала декласація дрібної шляхти, якій не знайшлося місця в дворянському стані Російської імперії. З'ясовано, що цей крок уряду сприяв формуванню двох осібних світів правобережної шляхти: світу заможних впливових магнатів, та світу дрібної безпомісної шляхти, яка швидко асимілювалась з місцевим населенням, втративши національні риси.

Розправившись із дрібною шляхтою, влада вдалась до рішучих кроків зі зросійщення усіх сфер польського життя. Вподобання, смаки, мода – все диктувалось згори, і якщо з певних причин якийсь представник шляхти насмілювався не дотримуватись їх, це було вагомою причиною для того, аби місцева влада звернула на нього увагу. Встановлено, що зросійщення польського населення здійснювалась також через військову та чиновницьку службу, владою було видано цілу низку нормативних актів, які регулювали участь поляків у цих сферах державного життя.

З'ясовано, що XIX ст. для правобережної шляхти характеризувалось періодами активізації та згасання громадсько-політичної діяльності, які тісно були пов'язані з перебігом Листопадового та Січневого повстань. Злети національного духу напередодні та під час повстань, та його падіння після поразок неминуче відображались на ритмі повсякдення правобережної шляхти.

Під час підготовки та в ході національно-визвольної боротьби представники правобережної шляхти, як чоловіки, так і жінки, брали участь у підпільній роботі, підготовці та поширенні нелегальної агітаційної літератури, збиранні коштів на потреби повстання, підготовці зброї, одягу, фуражу, активно підтримували зв'язки з польськими еміграційними повстанськими осередками тощо. Багато шляхтичів вели подвійну гру, бажали допомогти повстанню, але робили це інкогніто. З поразкою повстань піднесені патріотичні настрої поступаються місцем депресії та самоусуненню від громадського життя.

Доведено, що жіночі салони стають центрами формування суспільної думки, жінки отримують статус патріотки та громадянки, переосмислюється суспільний вимір щоденної праці матерів, господинь, виховательок, переоцінена роль жінки в переданні молодому поколінню національних традицій і любові до батьківщини. Виявлено, що активний прояв громадсько-політичної позиції в період національно-визвольних повстань серед жіноцтва спричинив до трансформації покарань. Якщо у 1830–1831 рр. за участь жінки у повстанні карали її чоловіка, або родичів чоловічої статі, то у 1863–1864 рр. – система покарань передбачала вже арешт та заслання представниць жіночої статі.

Стратегічним інструментом у політичній грі дорослих стала молодь, яка, у своїй більшості, не тільки не піддалася зросійщенню, а й стала носієм нової свідомості, джерелом патріотичних настроїв. З'ясовано, що наслідком включення молоді у повстанську боротьбу стає наступ на домашню освіту, заборона викладання польською мовою, закриття жіночих пансіонів, обмеження доступу до навчання у вищих навчальних закладах, та обмеження виїзду на навчання за кордон, позбавлення стипендій та можливості працевлаштування на високих державних посадах.

Окрему увагу звернено на долю та місце в суспільному житті представників католицького духовенства, яке було, в основному, також шляхетським. Із ним російська влада, за підтримки більшості представників православного духовенства, вела особливо жорстку боротьбу за вплив на правобережну шляхту. Доведено, що католицьке духовенство із особливим ентузіазмом брало опосередковану участь у польських повстаннях (здійснювало публічні відправи, давало моральні настанови та благословення в костелі для груп місцевих повстанців, займалося агітацією серед шляхти та селян, переконуючи їх допомагати повстанцям, займалося збором коштів, організовувало купівлю та переховування зброї, пороху і таке інше).

Зазнавши поразки в національно-визвольній боротьбі, правобережна шляхта зосередилась на облаштуванні сімейних маєтків, вихованні дітей національно свідомими, значна частина шляхтичів полишила ідеї національного відродження.

Протягом ХІХ ст. зазнає змін приватна та публічна сфери повсякденного життя правобережної шляхти. Встановлено, що інститут шлюбу змінюється не тільки під впливом політики уряду (зміни в законодавстві, заохочення змішаних шлюбів між католиками та православними), але й під впливом вимог часу (приводом до шлюбу стає не рішення батьків, а почуття молодят).

З'ясовано, що в результаті трансформаційних процесів влада батька у сім'ї зазнає поступових змін, вона не перестаючи бути авторитетною, вже не є абсолютною, російське законодавство починає щораз істотніше регулювати стосунки між подружжям, та стосунки між батьками та дітьми, це, в свою чергу, сприяє зростанню свободи жінки, послабленню залежності дітей та призводить, в загальному, до втрати шлюбом своєї святості та своїх функцій.

Підтверджено, що сімейне виховання стало єдиним способом збереження та передачі підростаючому поколінню польської національної самосвідомості, звичаїв, традицій. Це було місце, куди не дісталась рука російського уряду. Однак, навіть незважаючи на це, під впливом історичних подій, перебіг дитинства змінюється. Встановлено, що практика хрещення дітей, народжених у змішаному шлюбі, у двох вірах погіршує національно-культурний клімат у сім'ї та стає визначником різних долей членів однієї родини.

В дисертаційному дослідженні зроблено аналіз та порівняння побуту середньої та великої шляхти, зокрема, вказано на відмінності у внутрішньому та зовнішньому облаштуванні житла, смакових перевагах. Здійснено опис кухні як традиційного місця панування жінки. Окрім того, здійснено дослідження особливостей проведення буднів та свят, щоденне меню та меню, приурочене до особливих подій. Так, святкове меню середньої та дрібної шляхти, на відміну від багатіїв, які полюбили смакувати наїдками англійської та французької кухні, було більш традиційним, перевагу надавали місцевим стравам. Виявлено, що результатом наступу російським урядом на шляхетські привілеї стає все більш помітне уподібнення побуту дрібної шляхти до побуту українського селянства. Збереження шику і розмаху звичного укладу життя вимагало лояльного ставлення представників шляхетського соціуму до урядової політики.

Досліджуючи тенденції в моді, встановлено, що гардероб, як чоловічий, так і жіночий, чутливо реагував не лише на модні віяння, які надходили зі столиці та із-за кордону, але й на політичну ситуацію. Так, принаймні, на кілька десятиліть до гардеробу кожної шляхетної жінки ввійшов чорний колір, як символ загальнонаціонального трауру за жертвами польських національно-визвольних повстань. Цю ж функцію виконували прикраси, які ввійшли також до чоловічого гардеробу. Російська влада миттєво реагувала на такі прояви національного духу заборонами, штрафами тощо. Це спонукало, у свою чергу, до пошуків нових способів висловити солідарність із безпосередніми учасниками повстань через гардероб.

При дослідженні дозвілля шляхти зауважено проблему нівелювання меж між приватним і публічним життям, а після Листопадового повстання – між публічним і громадським. Так, публічна інституція салону, де цілком панувала жінка, після 1831 р. поступово перетворюється на центр формування громадської думки. Встановлено, що кількість, якість та форма проведення дозвілля залежала від рівня заможності шляхти. На прикладі гуляння в Софіївському саду в Умані показано розмах відзначення урочистих подій багатими представниками аристократії та, на противагу, представлено світ дозвілля дрібної шляхти, який був сильно наближений до селянського.

Визначено основні способи проведення вільного часу в будні та свята, а також відмінності між чоловічим, жіночим та дитячим дозвіллям. Жінки не мали великого вибору в проведенні свого вільного часу. Їхня життєва активність дуже часто обмежувалася стінами дому. Особливістю дозвілля дітей шляхти було те, що воно залежало від статі. Молодь любила проводити свій вільний час за стінами дому на свіжому повітрі. Часто молоді шляхтичі розважалися в компанії селянської молоді. Специфічним способом розваг, на який шляхта з нетерпінням очікувала, були Київські контракти та ярмарки меншого значення, під час яких вирішувались не лише торгові питання, але й укладались шлюби, заводились знайомства, публіка розважалась на балах, в театрах тощо.

Невід'ємною частиною приватного життя в XIX ст. були хвороби. Про них не поширювались, і часто не звертали уваги. Автором з'ясовано основні хвороби, які докучали шляхті, методи їх лікування та статистичну інформацію щодо смертності. Окремо виділено дитячі хвороби, визначено причини високої дитячої смертності. Доведено, по-перше, що смерть трактувалась як «воля Божа», звідси випливає цікава закономірність: професія лікаря не завжди була синонімом поваги в суспільстві. По-друге, методи лікування часто були неадекватними, не давали очікуваного ефекту, саме це було головною причиною непопулярності в суспільстві офіційної медицини. По-третє, причинами смертності були не тільки хвороби. Поширеним і звичним явищем було нехтування власним життям, що проявлялось в проведенні дуелей як способі демонстрування своєї шляхетності.

Таким чином, після інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії, повсякденне життя правобережної шляхетської спільноти зазнало серйозних трансформацій, зумовлених як зовнішніми (урядові стратегії адміністративно-правової, соціальної, культурної та освітньої уніфікації регіону, зросійщення), так і внутрішніми (модернізація шляхетського суспільства) чинниками. У зазначений період відбувається еволюція традиційних повсякденних практик правобережної шляхти, яка охопила як громадсько-політичну, так і приватну та публічну сфери життя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких містяться основні наукові результати дисертації

1. Кривошея І. І., Ярцун Ю. О. Повсякденне життя шляхти Київської губернії в сучасній українській історіографії // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. Київ : ПП Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 88 (9). С. 75–78.
2. Ярцун Ю. Дозвілля шляхти Київської губернії у XIX ст. (короткий огляд) // Historia III. Polsko-ukraińskie spotkania z Klio / Redakcja naukowa Igor Krywoszeja, Norbert Morawiec, Rafał Terszak. Częstochowa, 2016. Т. III. S. 49–59.
3. Iartsun Iuliia. Attitude of Christian church to the Polish liberation uprisings in the XIX-th century (Kiev province) // World in Dialogue Intercultural Problems in the Religious, Economic, Communication and Educational Context. Poznań, 2016. Vol. 5. P. 59–69.

4. Ярцун Ю. Позиція духовенства Римо-католицької та Православної церков Київської губернії щодо Січневого повстання 1863 – 1864 рр. // Емінак : науковий шоквартальник. 2017. № 1 (17) (січень-березень). Т. 1. С. 55–59.

5. Ярцун Ю. Хвороби шляхти та їх лікування у ХІХ столітті (за матеріалами Київської губернії // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 118 (3). С. 37–41.

6. Ярцун Ю. Сімейне життя шляхти Київської губернії у ХІХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 23–28.

7. Iartsun I. «Приватне життя місцевої шляхти під час «Київських контрактів» в дзеркалі польських мемуарів ХІХ століття» // *Polskie pamiętniki i listy z Ziem Zabranych – rola i miejsce w badaniach historycznych* / red. W. Caban i L. Michalska-Bracha. Warszawa, 2017. S. 277–283.

8. Ярцун Ю. Молодь Київської губернії в суспільно-політичному житті шляхти (1830–1831 та 1863 рр.) // Історичний архів. Наукові студії : збірник наукових праць. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. Вип. 19. С. 161–167.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Ярцун Ю. Польська освіта на теренах Київської губернії після Листопадового повстання 1830 – 1831 рр. // Шевченківська весна – 2015 : Історія : матеріали ХІІ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ : Логос, 2015. С. 389–391.

які додатково відображають наукові результати дисертації

10. Ярцун Ю. Архітектурне обличчя Києва очима поляків у ХІХ столітті // Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи : кол. монографія / за ред. Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця. Умань–Познань–Ченстохова : ФОР Жовтий О.О., 2016. С. 228–236.

11. Ярцун Ю. Повсякденне життя шляхти Київської губернії в сучасній російській та польській історіографії (короткий огляд) // Уманська старовина : Науковий журнал. Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2016. Вип. 1. С. 106–110.

12. Ярцун Ю. Дозвілля уманської шляхти у ХІХ ст. // Уманська старовина : Науковий журнал. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2016. Вип. 2. С. 101–107.

13. Ярцун Ю. «Патріотичний гардероб» шляхти Київщини в середині ХІХ століття // Над Віслою і Дніпром : Україна і Польща в європейській перспективі – минуле і сучасне : наукові праці викладачів та студентів. Тогуї-Київ, 2017. Т. 1. С. 19–23.

14. Ярцун Ю. Жінки та діти у Листопадовому повстанні // Польське національне повстання 1830 – 1831 рр. на Правобережній Україні : від міфів до фактів : кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Київ : КНТ, 2017. С. 191–197.

АНОТАЦІЯ

Ярцун Ю. О. Повсякденне життя шляхти Київської губернії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2018.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню повсякденного життя шляхти Київської губернії в кін. XVIII – 60-х рр. XIX ст.

У роботі з'ясовано, що після інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії, шляхта як соціальний стан зазнала суттєвого поглиблення соціальної неоднорідності внаслідок репресивної політики російського уряду, а уніфікація до загальнодержавних стандартів торкнулась усіх сфер життя шляхти Київської губернії. З'ясовано, що XIX ст. змінило характер громадсько-політичної активності правобережної шляхти. Можливості громадсько-політичного життя були обмежені імперською політикою. Натомість підготовка та розгортання Листопадового та Січневого повстань відкрили широкі можливості для підпільної суспільної діяльності, до якої долучились не тільки чоловіки, а й жінки, молодь та духовенство. Встановлено, що суспільно-політичні зміни та культурні процеси означеного періоду спричинили до трансформації традиційних основ інституту шляхетської сім'ї, моди та дозвілля. Визначено місце здоров'я, гігієни, хвороб та їх лікування в житті шляхти. Доведено, що втручання влади в приватне життя шляхти призвело до замкнутості та послаблення товариських взаємодій, переорієнтації з публічного та громадського життя на приватне.

Ключові слова: шляхта, XIX століття, Київська губернія, мемуарна література, повсякденне життя, приватне життя, громадське життя, дозвілля, Листопадове повстання, Січневе повстання.

АННОТАЦИЯ

Ярцун Ю. А. Повседневная жизнь шляхты Киевской губернии (кон. XVIII – 60-е гг. XIX в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 «История Украины». – Черноморский национальный университет имени Петра Могилы. – Николаев, 2018.

Диссертация посвящена комплексному исследованию повседневной жизни шляхты Киевской губернии в кон. XVIII – 60-х гг. XIX в.

В работе установлено, что после инкорпорации Правобережной Украины в состав Российской империи, шляхта как социальное сословие подверглась существенному углублению социальной неоднородности в результате репрессивной политики российского правительства, а унификация к общегосударственным стандартам коснулась всех сфер жизни шляхты Киевской губернии. Выяснено, что XIX в. изменил характер общественно-политической активности правобережной шляхты. Возможности общественно-политической жизни были ограничены имперской политикой. Зато подготовка и развертывание Ноябрьского и Январского восстаний открыли широкие

возможности для подпольной общественной деятельности, к которой присоединились не только мужчины, но и женщины, молодежь и духовенство. Установлено, что общественно-политические изменения и культурные процессы указанного периода привели к трансформации традиционных основ института шляхетской семьи, моды и досуга. Определено место здоровья, гигиены, болезней и их лечения в жизни шляхты. Доказано, что вмешательство власти в частную жизнь шляхты привело к замкнутости и ослаблению товарищеских взаимодействий, переориентации с публичной и общественной жизни на частную.

Ключевые слова: шляхта, XIX век, Киевская губерния, мемуарная литература, повседневная жизнь, частная жизнь, общественная жизнь, досуг, Ноябрьское восстание, Январское восстание.

SUMMARY

Iartsun I. O. Everyday life of the nobles in Kyiv province (the end of the XVIII-th till 60's of the XIX-th century). – Manuscript.

Thesis aimed at obtaining PhD in History, specialty 07.00.01 «History of Ukraine». – Petro Mohyla Black Sea National University. – Mykolaiv, 2018.

The thesis is devoted to the comprehensive study of the everyday life of the nobles in Kyiv province during the period of the end of the XVIII-th till 60 's of the XIX-th century.

The work clarifies that after the incorporation of the Right-Bank Ukraine into the Russian Empire, the nobles as a social group has undergone a significant deepening of social heterogeneity as a result of the repressive policy of the Russian government. Unification of national standards affected all spheres of life of inhabitants of the Kyiv province. The judiciary, recordkeeping, education underwent major changes in the direction of russification, national Polish features typical for these spheres gradually ceased to exist, becoming more Russian, and, consequently, more bureaucratic, overgrown with a powerful bureaucracy.

Clarifies what changed the character of social and political activity of the right-bank nobles in the nineteenth century. Independent Polish-Lithuanian Commonwealth ceased to exist, and life of the nobles became regulated by the lawmaking of the Russian Empire. The male part of the nobles' community of the Kyiv province was more subjected to social and political life than feminine part, but gradually the situation changed in favor of the latter. Possibilities of public-political life were limited by imperial policy. Instead, the preparation and deployment of the November and January uprisings opened up wide opportunities for clandestine social activities, involving not only men but women and young people. A special place in it belonged to the Catholic clergy, which wished to square accounts with the official authority. Having, in their majority, the nobles' background, Catholic clergy was inextricably connected with the nobles, which made a significant impact on it and responded to insurrectional appeals, mainly by active clandestine help.

It is clearly defined that socio-political changes and cultural processes during this period were caused by transformation of the traditional foundations of the noble families. Thus, as a result of these transformation processes, the power of the parent

in the family undergoes gradual changes, he no longer has absolute authority, Russian legislation starts to regulate relations between spouses, and relationships between parents and children. It also contributes to the growth of women's freedom, weakening of children's dependence and lead to the loss of holiness and functions of marriage.

It is concluded that the result of the Russian government's advance on nobles' privileges got an increasingly similar likeness to the life of the small gentry with the life of Ukrainian peasantry. Preserving chic and way of routine life required a loyal attitude of representatives of noble society to government policy.

It has been proven that fashion has never been a purely private sphere of the individual's life. Public tendencies and political motives have always been influenced by fashion trends. One of the main functions performed by the fashion of those times was demonstration of social status and financial well-being of the individual, and during the period of the Polish national liberation uprisings, was the very same political identifier.

Leisure of nobles of Kyiv province in the XIX-th century was determined by many factors, the main among which are the economic situation (rich or poor), place of residence (city-village), gender, age, proximity to Kyiv as a spiritual, cultural, educational and economic center. Deepening of social diversity was the reason for differentiation between the leisure of the rich, impoverished and declassed nobles. The interference of the authorities in the private life of the nobles led toweakening of social interactions, reorientation from public life to the private.

It is established that despite the progress of the XIX-th century in medicine, illnesses, treatment, death rate remained a matter of purely domestic, private, even intimate, and this greatly hindered the development of medicine in the territory of the Russian Empire and it was the reason for a fairly high mortality rate.

Key words: nobility, XIX-th century, Kiev province, memoir literature, Everyday life, private life, public life, leisure, November Uprising, January Uprising.

Підписано до друку 10.04.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 1,16
Тираж 100 прим. Замовлення № 1001

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com